

yazılır. Güçlüleri, sabâ makamının güçlü-sü cârgâh ile aynı makamın durağı olan dügâh ve irak dörtlüsünün tiz durağı olan segâh perdeleri, durağı ise irak perdesidir. İnci çıkıcı seyredir.

Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin âyin-i şerifi, İtrî'nin, "Gamzen ki ola sâkî-i çeşm-i siyeh-i mest" mısraı ile başlayan darb-ı fetih usulündeki bestesi ve Nûman Ağa'nın devr-i kebîr usulündeki peşrevi bestenigâr makamının önde gelen örnekleri arasındadır. Bu makam şarkı formunda da büyük rağbet görek kullanılmış ve Türk müzikisi repertuarına zenginlik kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 160; IV, 236-237; Arel, *Türk Musikisi*, s. 73; Öztuna, *TMA*, I, 108-109.

ALÂEDDİN YAVAŞÇA

BEŞ DUYU

(bk. DUYU).

BEŞ HECECİLER

II. Meşrutîyet'ten sonra
şairlerini hece vezniyle yazan beş şairin
Türk edebiyatındaki genel adı.

Tanzimat'tan sonraki yıllarda olduğu gibi Meşrutîyet'in getirdiği hürriyet ortamında da Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarmak için bir kısım Türk aydınlarının Garpcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri etrafında toplandıkları görülmektedir. Bunlardan Türkçülük cereyanı, aynı zamanda Türk kültür hayatında millî edebiyat meselesini de gündeme getirmiştir. 1911'de Selânik'te yayımlanmaya başlayan *Genç Kalem*ler dergisi ile dilde ve edebiyatta milliyetçilik cereyanı da başlamış oldu ve böylece Türkçülüğün edebiyatta ilk tezahürü sade Türkçe ile yazmak ve hece veznini kullanmak şeklinde kendini gösterdi.

Hece veznini aydın zümre arasında ciddi olarak ilk defa 1897'de Mehmed Emin "Cenge Giderken" adlı manzumesinde kullanmıştı. Mehmed Emin, ayrıca hece vezniyle yazdığı dokuz şiirini 1898'de *Türkçe Şiirler* adıyla bir kitap halinde yayımladı. Bu küçük eser o zaman ülke içinde ve dışında büyük yankılar uyandırdı. Ardından Rıza Tevfik'in yazdığı koşma ve nefeslerle değişik bir vadiye gelişme gösteren hece vezni, Genç Kalem'ler topluluğu tarafından da "yeni lisan" davası gibi önemle savunuldu.

Millî edebiyat cereyanının tutunmaya çalıştığı 1911-1917 yılları arasında, bir

yandan bu akım içinde yer alan şairler kendilerini halka kabul ettirmeye çalışırken diğer taraftan Servet-i Fünûn şiirinin Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin gibi otoriteleri edebî itibarlarını henüz korumakta, Fecr-i Âtî şairleri de şöhratlarını sürdürmekteydiler. Türk şiirinin genel durumundaki bu kararsızlık yanında millî edebiyata taraftar olanların şiir anlayışında da tam bir birlik yoktu. Bazı şairler millî edebiyattan eski Türk tarihine, efsane ve geleneklerine bağlanmayı anlayarak bu tarzda şiirler yazarken (Mehmed Emin, Ziya Gökalp), bazıları da millîleşmeyi "halk şiirine dönüş" sayarak halk şiiri tarzında şiirler yazıyor (Rıza Tevfik, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya) ve Mehmed Emin ile Ziya Gökalp dışında hemen hepsi ferdîyetçi bir sanat anlayışı içinde yalnız kendi duygularını dile getiriyorlardı.

Bazı Servet-i Fünûn şairlerinin açık muhalefetinden başka sade Türkçe'ye ve hece veznine muhalefet eden hiçbir edebî eğilimin görülmediği 1917 yılından sonra ise genç şairler manzumelerinde Türkçe'nin en güzel örneklerini vermeye başladılar. Birkaç yıl gibi çok kısa bir süre içinde elde edilen bu başarıda "Hecenin Beş Şairi" diye de anılan ve Enis Behiç Koryürek (ö. 1949), Yusuf Ziya Ortaç (ö. 1967), Halit Fahri Ozansoy (ö. 1971), Orhan Seyfi Orhon (ö. 1972) ve Faruk Nafiz Çamlıbel'den (ö. 1973) oluşan Beş Hececiler'in büyük rolü oldu.

Beş Hececiler şiire Balkan Savaşı yıllarında (1911-1912) ve Servet-i Fünûncular'ın etkisiyle başlamışlardı. Bunların aruz vezniyle yazdıkları ilk şiirleri *Hıyâbân* (Orhan Seyfi, 1910), *Rübâb* (Halit Fahri, 1912), *Şehbâl* (Enis Behiç, 1912), *Pe-yâm-ı Edebî* (Faruk Nafiz, 1913) ve *Keh-keşan* (Yusuf Ziya, 1914) gibi dergilerde yayımlandı. Bu sırada on sekiz-yirmi yaşlarında bulunan bu beş genci hece vezniyle şiir yazmaya teşvik edenler, millî edebiyat davasını daha Selânik'te bulundukları yıllarda başlatan Ziya Gökalp ile Ömer Seyfeddin oldu.

Yeni Türk şiirinde hece vezninin geniş ölçüde kullanılmaya başlandığı ve halk tarafından kabul gördüğü devir ise I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Balkan Savaşı'nın devam ettiği günlerde yayımladığı kahramanlık şiirleriyle şöhrat kazanan Enis Behiç'in dili arkadaşlarına göre daha serbestti. Âhenge fazla önem vermediği için heceye başkalarının kullanmadığı yeni bir eda getirmeye çalıştı. Orhan Seyfi, Halit Fahri ve Faruk Nafiz ise

hece tarzına yeni bir ses getiren şiirleriyle ilk defa topluca *Yeni Mecmua*'da (1917-1918) göründüler. Halit Fahri hece vezninde yepyeni, açık ve değişik bir şahsiyet kazandı. Batı edebiyatını, bilhassa Fransız şiirini iyi tanıyan şair hece vezninde gittikçe mükemmel eserler vermeye başladı. Faruk Nafiz ise aruzdan heceye geçerken şiirine halk şiirinden gelen bir ifade tarzını da getirmişti. Hece şiiri örnekleri daha sonra bilhassa Faruk Nafiz, Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi'nin öncülüğünde bu defa *Büyük Mecmua*'da (1919) yayımlanmaya devam etti. Cumhuriyet'ten sonra yayın hayatına giren *Millî Mecmua*'da ise (1923-1928) Beş Hececiler'in yerini Yeni Hececiler (Halide Nusret, Necmettin Halil, Ahmet Kutsi, Necip Fazıl, Ömer Bedrettin, Ali Mümtaz v.dğr.) aldılar.

Beş Hececiler, şiirde sade ve özentisiz olmanın en doğru yol olduğunu kabul ettiler. Ziya Gökalp'ın, konuşma dilinin edebiyat dili olması gerektiği prensibini başarıyla uyguladılar. Millî edebiyat, millî vezin ve millî dil davası etrafında birleşmiş olan bu şairler hece veznine bütün ömürleri boyunca bağlanmadıysa da ona kullandıkları dille daha âhenkli, daha kıvrak bir biçim verdiler. Hece şiiri, vezinden ziyade dille bir güzellik kazandı ve böylece konuşulan Türkçe yazı diline geçirilmiş oldu. Bu yeni zevkle Beş Hececiler ferdî duyarlıkları, yurt köşelerini, Anadolu gerçeklerini şiirlerinde dile getirdiler. Yerli-millî sanat ve tarih motifleriyle ve yaşanan hayatla örülü bir memleket edebiyatı kurmaya çalıştılar.

Çoğunlukla hecenin on birli ve on dörtlülük kalıplarını kullanan Beş Hececiler'in bazı duraklarda değişiklik yapıp on bir heceli vezni 7 + 4 olarak böldükleri de oldu. Servet-i Fünûncular'ın bir manzumede farklı aruz kalıplarını kullanma usulünü bilhassa Enis Behiç hece kalıplarına uygulamaya çalıştı. Halit Fahri hece ile serbest müstezatlar yazmayı denedi. Ayrıca nazım biriminde dörtlük esasına bağlı kalmayıp yeni biçimler aradı. Bir olay veya bir hikâye anlatabilmek için, Faruk Nafiz'in "Han Duvarları" şiirinde yaptığı gibi, beyit beyit kafiyeli uzun şiirler yazdılar. Zaman zaman nesir cümlelerini şiire aktararak daha önce Tevfik Fikret'te görülen nazmın nesre benzemesi ve nesirdeki söz diziminin şiirde de görünmesi prensibini benimzediler. Cümlelerin yarım bırakılması, birkaç mısra devam etmesi veya mısra ortasından sona ermesini denedikleri de oldu.

BİBLİYOGRAFYA:

İsmail Habib [Sevük], *Edebî Yeniliğimiz II*, İstanbul 1932, s. 451-476; Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı*, s. 160, 163, 164, 165; Banarlı, *RTET*, II, 1129-1143; Behçet Necatigil, "Beş Hececiler", *TDEA*, I, 404-406.

ABDULLAH UÇMAN

BEŞ KÜLLÎ

Cins, nevi, fasıl, hassa ve araz-ı âm diye adlandırılan tümel kavramları ve bunlar arasındaki ilişkiyi ifade eden mantık terimi.

İslâm mantık literatüründe "el-külliyâtü'l-hams", "el-elfâzü'l-hamse", "el-asvâtü'l-hamse" veya "el-hamsetü'l-müfrede" diye de adlandırılan beş küllîyi (külliyyât-ı hams) oluşturan kavramlar ilk defa Aristo tarafından ele alınmakla birlikte Plotin'in öğrencisi olan Porphyrios, Aristo'nun mantık kitaplarının ilki olan *Kategoriler*'e giriş olarak yazdığı *İsâgüci* (*Isagoge*, *Eisagoge*) adlı eserinde beş küllîyi daha ayrıntılı ve sistemli bir şekilde incelemiştir (bk. İSÂGÜCİ). İlki İbnü'l-Mükaffa' tarafından olmak üzere birçok defa Arapça'ya tercüme edilen, daha sonra şerhi ve özeti yapılan *İsâgüci* İslâm mantıkçılarının başlıca kaynaklarından biri olmuş, onlar beş küllîye büyük önem vermişler ve bu suretle küllîler İslâm mantık literatürünün temel konuları arasında yer almıştır.

İslâm mantıkçıları lafızlarla ilgili tak-simlere ek olarak bu lafızların delâlet ettiği mânaları, varlık ve realiteleri de geniş bir şekilde incelemişler, bunların birbiriyle ilgileri bakımından değişik durumlar arzetmelerine göre çeşitli taksim ve tasnifler yapmışlardır. Nitekim Gazzâlî *Mî'yarü'l-'ilm*'de (s. 59-79) altı çeşit taksim yapmıştır. Bunlardan biri de İslâm mantıkçıların beş küllîye götüren tasniftir. Buna göre herhangi bir küllî realite, varlık veya anlam öncelikle ya "zâtî" veya "ârizî" olur.

Zâtî, küllî varlığın hakikatine yani öz ve mahiyetine delâlet eden mânadır. Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'ye göre zâtî öyle bir nitelikler ki önce onu kavrar, sonra da onun nitelediği varlığı zihnimizde canlandırarak olursak âdetâ ikisi özdeşleşir ve varlığı bu nitelikten soyutlamamız mümkün olmaz; aksine, niteliğin yok farzedilmesi durumunda varlık da yok sayılmış olur. Meselâ "canlı" ve "insan" veya "şekil" ve "üçgen" arasındaki ilişki böyledir. Gerçekten de insanın canlı ol-

madığı düşünülecek olursa insan diye bir varlıktan söz etmek mümkün olmaz.

Ârizîde ise bunun tersi bir durum söz konusudur, yani ârizî olan nitelik konusunu her zaman nitelemez. Söz gelimi "gülme" insanda ârizî bir niteliktir, çünkü insan bazan güler, çok zaman da gülmez.

Mantıkçılar zâtî olan nitelik veya anlamları "mukavvim" (constitutif, varlığın özünü oluşturan), ârizî olanı ise "gayri mukavvim" olarak adlandırmışlar ve sonuçta küllîleri zâtî küllîler ve ârizî küllîler şeklinde iki ana başlık altında incelemişlerdir.

A) Zâtî küllîler cins, nevi ve fasıl şeklinde üçe ayrılır.

Cins. Porphyrios'a göre cins, altında nevilere sıralandığı şeydir. Kaplam açısından cins, nevilere denilen topluluğu şumulüne alan bir varlıklar grubudur. İçlem açısından cins bir vasıflar yığıdır. Aristo'nun tarifi de içlem açısından: Cins, birçok nevide müşterek olan ve cevher kategorisinde bu birçok neviye yüklenebilen şeydir. İslâm mantıkçılarına göre zâtî kavramı, ortak nitelikli varlık türleri olmaları itibarıyla varlıklar hakkında sorulan "nedir?" sorusunun cevabı olabilir ve bu cevap bize beş küllînin ilki olan cinsi verir. Meselâ "insan, at, ceylan nedir?" sorusuna verilen "canlıdır" cevabındaki "canlı" kavramı cinsi ifade eder. Cins, gerçeklikleri bakımından farklı ve çok sayıda olan şeyler hakkında kullanılan küllîdir.

Nevi (tür). Porphyrios'un açıklamasına göre cinsin altında ve ona bağlı olan küllîye nevi denir. Meselâ cins olarak "canlı" kavramını aldığımızda "insan" bunun bir nevidir. Başka bir tarife göre nevi, cinsin altında sıralanan ve cinsin öz bakımından kendisine yüklendiği şeydir. İslâm mantıkçılarına göre zâtî olan bir kavram, sayıları bakımından çeşitli, fakat aynı gerçekliğe sahip olan şeyler hakkında sorulan "kendi zâtî ve özü itibarıyla nedir?" sorusunun cevabını veriyorsa bu cevap "nev" i gösterir. Meselâ "Ali, Ayşe vb. nedir?" sorusunun cevabı olan "insan" nevidir.

Fasıl (ayırım). Porphyrios faslı, bir varlığı başka bir varlıktan ayıran şeydir, şeklinde tarif eder. Ancak bu ayırıcı durum varlıkta gelip geçici de olabilir. Bu sebeple onun tam tarifi şöyledir: Fasıl, bir varlığı başka varlıklardan ayıran ve o varlıkta sürekli olarak bulunan nitelik-tir. İslâm mantıkçıları ise faslı bir şeyi

cins bakımından ortak olduğu başka şeyden ayıran zâtî nitelik diye tarif etmişlerdir. Meselâ akıl, insanı öteki canlılardan ayıran zâtî bir nitelik olması dolayısıyla onun faslıdır.

B) Ârizî küllîler hassa ve araz-ı âm olarak ikiye ayrılır.

Hassa. İslâm mantıkçıları Porphyrios'un hassa ile ilgili dört tarifinden sonuncusu hassa bir nevin mahiyetine, özüne dahil olmayan fakat sadece o nev'e has olan sıfatlardır. Meselâ insan "gülen varlıktır" şeklinde nitelendirilirse de bu küllî kavram insanın mahiyetinin dışındadır. Çünkü insan her zaman gülmez. Yine de gülme sadece insana özgü bir hassadır. Aynı şekilde üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olması da üçgenin hassasıdır. İnsanın ve üçgenin bu hassaları nevilere hem eşittir hem de onlardan ayrılamaz. Fakat kitâbet de insanın hassası olduğu halde insan nevin-den ayrılabilir ve ona eşit değildir, hatta daha özeldir. Yani gülme hassası bütün insanlara şâmil olduğu halde kitâbet hassasına sahip olanlar onların sadece bir kısmıdır.

Araz-ı âm. Çeşitli nevilere kapsayan, ancak varlığı her durumda nitelemeyen anlamlardır. Meselâ "hareket", varlığı her durumda nitelemediği yani varlık her zaman hareket halinde olmadığı için arazdır; insan, at, kuş vb. nevilere şâmil olduğu için de âmdır.

Kindî'den itibaren İslâm mantıkçıları Stoa mantıkçılarından etkilenerek Porphyrios'un beş küllîsine bir de "şahıs" kavramını eklemişlerdir (bk. Kindî, s. 126-127). İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'de (I, 395) "beş küllî" yerine "altı lafız" (el-elfâzü's-sitte) tabirini kullandıkları, bunlardan "nitelenen şeyler"e (el-mevsûfât) delâlet eden lafızları "şahıs, nevi, cins", "nitelikler"e (es-sıfât) delâlet eden lafızları da "fasıl, hassa, araz" şeklinde zikrettikleri görülmektedir. İhvân-ı Safâ'nın şahıs dışındaki lafızlara dair tarifleri yukarıdaki açıklamalara benzer; şahıs ise "kendi dışındaki varlıklardan ayrılmış, seçilmiş ve duyularla algılanan varlığı gösteren lafız" şeklinde tarif etmişlerdir. Buna göre meselâ "şu adam", "şu hayvan", "şu ağaç" vb. ifadeler birer şahıstır. İhvân-ı Safâ, beş küllîyi ifade eden terimlere cüz'î varlıkları gösteren şahıs da eklemeleri sebebiyle artık bunlar için alışlageldiği gibi "küllîler" (külliyyât) terimini kullanmayıp "nitelenenler" (mevsûfât) ve "nitelikler" (sıfât) tabirlerini kullanmışlardır.